

Ontwikkeling van levend denken

Samenvattend verslag van de voordracht door Karel Post Uiterweer, docent van de Hogeschool Helicon te Zeist, op de visiedag van de middelbare scholen van 26 oktober 2001.

In zijn voorwoord verwijst Kamiel Van Herp naar de slotbeschouwing van de voordracht van Karel Post Uiterweer van 27 oktober 2000 ('Menskundige visie op de bovenbouw'): "Bij jonge mensen van deze tijd roeren zich vaak heel nieuwe en nog onbekende impulsen. Ze hebben grenservaringen, zoeken deze ook op. Niet zelden komen daar drugs, alcohol en allerlei vormen van extreem handelen aan te pas, van voorbijgaande aard als het wezenlijke streven herkend en erkend wordt, blijvend verslavend als de kern van deze ervaringen niet begrepen wordt."

Bij wijze van inleiding stelt Karel Post Uiterweer de drie concrete doelstellingen van vandaag:

- 1) 's morgens: een vervolg brengen op de vorige voordracht, in de vorm van het uitdiepen van één kolom, nl. oordeelsvorming en leren denken;
- 2) 's middags: uitwisseling in kleinere groepen hierover;
- 3) meer aandacht voor de middenbouw hierrond.

Het onderwerp van vandaag vergt veel abstractie en afstand. Ook is er over de denkontwikkeling in de bovenbouw nauwelijks iets geschreven (wel over de ontwikkeling van het oordeelsvermogen).

Er onderscheiden zich twee kanten aan het denken:

- Het weer terughalende, reflecterende denken, dat eerder onbewust oplicht bij de mens. Verwezen wordt naar het beeld *Le penseur* van Rodin, een typische na-, overdenker, zoals iemand die zich terugbeweegt over alles wat er gebeurd is.
- Het denken heeft echter nog een andere kant: het vooruitdenken, dat meer aandacht vraagt van de wil.

We zitten met het gegeven van een sterk veranderende toekomst: nieuwe werkelijkheden, grenzen die vervallen, dromen. Karel Post Uiterweer verwijst hierbij naar een artikel in het *NRC Handelsblad* van 21 september 2001, over het computerontwerp van kunstenaar David Kremers: een virtuele, gelaagde muis: transparante materie, als toegang tot nieuwe concepten. Wat betekent dit voor de leerlingen die deze toekomst in zich dragen en die wij nu op school hebben? Hoe leren zij omgaan met de verschillende werkelijkheden, de virtuele werkelijkheid, de tastbare realiteit en de realiteit van het denken en hun standpunt te bepalen? Wat vraagt dat van de ontwikkeling van het denken?

Als leraren van de Steinerscholen proberen we te werken met het mensbeeld van de antroposofie; we zitten hier met een eigen uitgangspunt en het denken heeft hierin een bepaalde plaats. In het werk van Steiner neemt het denken een zeer centrale plaats in. Het denken

- verschijnt in onze ziel als een dynamische activiteit, een dynamisch proces (als een ervaring die voortdurend door ons heen maalt als we ze niet stopzetten);
- wordt gedragen door ons etherlichaam;
- openbaart zich fysiek in onze hersenen.

Het denken is dus een realiteit die zich in alle wezensdelen van de mens toont en van geestelijke oorsprong is. Belangrijk is ook dat aan het denken meestal een gevoel van verbazing, ontzag, interesse voorafgaat; dit als grondstemming, impuls voor het denken om op gang te komen (zie typologie vorige voordracht).

Karel Post Uiterweer meldt met dankbaarheid dat de vraag van vandaag – 'het levende denken' – volgens Steiner zeer belangrijk voor de toekomst, hem zelf zeer aan het denken heeft gezet.

Eerst wordt gekeken naar wat er aan de bovenbouw voorafgaat. De hele thematiek van de onderbouw is de herbeleving van de na-Atlantische culturen. Door de verschillende leerjaren heen wordt de bewustzijnsontwikkeling van dromend tot helder en nuchter vervolgd. Karel Post Uiterweer verwijst naar de mythologische beelden over goddelijke wijsheid en over hoe de mens, afdalend op aarde, zich langzaam incarneert en zich verbindt met de materie (cf. de zesdeklasser). In die beelden zit ook vaak een toekomstkiem: zo zijn er in de Edda en de vele verhalen met 'prins en prinses' of 'held en heldin', die elkaar tenslotte vinden, verwijzingen naar een toekomstbeeld van de mensheid op aarde (als de planeet van de liefde) te herkennen.

We kunnen ons afvragen of deze mensheidsontwikkeling ook relevant is voor de bovenbouw tegen de achtergrond van de typologie van vorig jaar (m.a.w.: 'hoe zit het met die culturen t.o.v. de ontwikkeling in de bovenbouw?') en wat dan het verband is met de gebaren van het denken.

Het incarneren gaat verder tot in de tiende klas waar de dood, in de eigen ziel beleefd, de aarderijpheid betekent. De wijsheid van natuurrijken en kosmos wordt steeds meer ook denkend verkend. Het sleutelmoment van de bovenbouw is de tiende klas. Als daar iets mis gaat, gaat het goed mis. In essentie gaat het erom dat de jongeren zich innerlijk realiseren dat de dood ook een onvervreemdbaar deel van onze wereld is. Indien ze dit niet kunnen aanvaarden, stappen ze er letterlijk of figuurlijk (drugs of alcohol bijvoorbeeld) uit. Hun vraag, om hen te interesseren voor de wijsheid hierrond, is een cruciaal moment. De 10deklassers bespeuren van binnen de vragen van het ideaal waarmee zij geboren zijn, hun toekomstkiem en hoe deze te combineren met dit doodsgegeven. Hiervoor moet de kracht van het denken worden aangesproken. Het denken hoort, samen met het waarnemen en voorstellen, bij de bovenpool; daarbij moet men opletten om voorstellen en denken niet te verwarren:

- voorstellen: zich een beeld maken van het denkproces, aangezet door de waarneming;
- denken: is veel vluchtiger; kristalliseert in beelden en voorstellingen.

Hier wordt vooral het denken als proces, van het één naar het ander voerend, bedoeld.

Waarnemingen en voorstellingen kunnen (gedragen door de kracht van denken en voelen) culmineren in een oordeel. Dit hoort bij de middenmens. Zie ook Kranich voor de samenhang van oordelen met de hele mens: de armen meer gevoelsmatig, de benen willend en de middenmens ritmisch hiertussen. Hij beschreef de lichamelijke ontwikkeling als voorwaarde om tot oordelen te kunnen komen. In oordelen werkt: innerlijk actief voelend willen; en dat moet samenstromen met waarnemingen en voorstellingen.

De manier waarop het denken wordt ontwikkeld, kan ook in de context van de tijd waarin we leven, gezien worden. Deze heeft een indringend karakter. Karel Post Uiterweer verwijst hierbij naar wat Steiner hierover heeft gezegd:

- In 1918 is de gehele mensheid terecht gekomen in de bewustzijnszieletijd; deze is sterk op de buitenwereld gericht. Ieder individu op zich heeft de *mogelijkheden* om zich te ontwikkelen tot een mens met een bewustzijnsziel en het is de vraag aan elk individu om deze te ontwikkelen. De spanning tussen deze twee behoort tot onze tijd.

De bovenbouwleerlingen staan nu in de spanning tussen die twee en de school verzorgt de voorwaarden om deze spanning te overbruggen, nl. om de weg open te houden naar waarachtige geestelijke ervaringen, een wereld waar goedheid, schoonheid en waarheid kenbaar zijn als realiteiten in ziel en geest; denkend en bewust kunnen ze hiermee in contact treden.

- Er zijn twee tijdsstromen die zich in elke mens ontmoeten. Daarbij wordt de mensheid etherisch steeds jonger, worden onze etherlichamen steeds jonger. Onze innerlijke ontwikkeling, die wij allen in ons leven proberen voor elkaar te krijgen, wordt aanvankelijk gedragen door onze etherkrachten. De periode waarin dit vanzelfsprekend gebeurt, loopt nu nog maar tot aan ons 26ste levensjaar. Vanaf dan moet men innerlijk zelf een besluit nemen en wordt deze innerlijke ontwikkeling niet meer automatisch op gang gebracht. Het gevaar bestaat erin dat het individu blijft steken op het niveau van de materiële gewaarwordingen, met het accent op uiterlijke ervaringen en intellectualiteit en qua levenshouding op het moment van de 26-jarige leeftijd blijft staan.

Het is dus des te belangrijker om de leerlingen voor de bereiden, zodat ze deze bewustzijnsziel zelf gaan ontwikkelen en om ze daartoe qua denken met levende begrippen te voeden. Als introductie op de denkontwikkeling in de bovenbouw verwijst Karel Post-Uiterweer naar de Egyptische godenbeelden: menselijke figuren met een dierenkop (vb. Horus). Ze geven een zielekracht weer, eeuwig en van goddelijke aard, het ontzag van de Egyptenaren voor de geestelijke kracht van het dierlijke. Daarnaast schetst Karel Post Uiterweer de '9deklasdreedsels': menselijke hoofden met iets van een dier, een satirische typering van de mogelijk beperkte eenzijdigheid in een menselijk gelaat. Het gaat hier om een verwante zoektocht naar de harmonie van het waarachtig menselijke gelaat. In Egypte stond Osiris hiervoor: de mens als de figuur die verbonden is met de zonnekracht, een zielekracht weergevend, eeuwig en van goddelijke aard.

We kunnen ons afvragen of dit een sleutel is, ook voor de andere klassen; de houding van de Egyptische mens, die de gewaarwordingsziel ontwikkelde enerzijds, en de ontwikkeling van de ziel van de 9deklasser anderzijds, met name wat betreft het denken.

Achtste klas

De voorwaarden tot het latere oordeelsvermogen worden verkend en geoefend. De ziel is nog heel beweeglijk: van een flitsend vermogen tot denken (associëren!) schieten de jongeren in een intens

voelen (zich verbinden met de zaken, de zaak worden) of kunnen ze zich heel sterk engageren (actueel, *edele verontwaardiging*); er is een sterke verbinding met morele vragen.

Het denken richten, oefenen aan de hand van verschijnselen via de causaliteit (door de zaken causaal op een rijtje te zetten). Bijvoorbeeld het fenomeen van de machineontwikkeling: uitleggen welke stappen de uitvinder achtereenvolgens heeft gezet (de vraag waar hij de ideeën vandaan haalt, is een andere vraag). Zie ook bij handvaardigheid (de wil in het denken): aan de hand van het resultaat, de jongeren zelf de ondernomen stappen laten controleren, aangrijpend bij de concrete waarneming en het eigen ontwerp (handelingsoordeel).

Ook de fantasiekracht sterk aanspreken; het denken is nog universeel, weids, allesomvattend, kosmisch. Karel Post Uiterweer verwijst hierbij naar een aantal, voor deze leeftijd, interessante uitspraken van Herder in zijn *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*:

- "Unsere Erde ist ein Stern unter Sternen."
- "Die Glückseligkeit der Menschen ist alleshalben ein individuelles Gut, ein Kind von Übung, Tradition und Gewohnheit."
- "In so verschiedenen Formen das Menschengeschlecht auf der Erde erscheint, so ist doch überall ein und dieselbe Menschengattung."

Wat roepen deze uitspraken bij hen op? Achtsteklassers zijn soms universele mens(jes). De poort naar de intuïties, die het denken grijpen, staat nog open. Laat het sissen, donderen, kabbelen, knetteren en weerlichten in de vakken.

Samengevat zijn er twee richtingen in het denken:

- aan de ene kant: het denken aan het fenomeen van de causaliteit richten;
- aan de andere kant: de scheppende kracht van het denken in de vorm van de fantasie bevorderen.

In de 8ste klas komt het astraal lichaam vrij; het moet nog worden veroverd. Karel Post Uiterweer verwijst hierbij naar de oud-Perzische cultuur. Deze had als opdracht om het astraal lichaam te leren temmen door het in dienst te stellen van de verrijking van de aarde. De mens stond nog midden tussen de goddelijke en de geestelijke machten. Vergelijk met 8steklasser (als representant hiervan) die een plaats zoekt tussen het geestelijke, dat nu discutabel wordt en de veelkleurigheid van de aarde met als z'n wonderen, avonturen en geheimen.

Belangrijk zijn het causale denken: aan de hand van concrete opdrachten, feiten en regels en het scheppende denken.

Negende klas

Menskundig gezien gaan binnen- en buitenwereld bij de jongeren steeds verder uit elkaar. Dit brengt onzekerheid en verwarring met zich mee. Hoe kan een nieuwe verbinding met de buitenwereld worden gelegd; hoe ermee omgaan. Daarbij komt dat het betreden van de eigen ziel vaak een heel kwetsbare zaak is en alleen via een omweg kan gebeuren. Het is daarom beter 9deklassers op de buitenwereld te richten, al dienen we die innerlijke ontwikkeling steeds te beseffen.

De opdracht is hun interesse op de wereld richten: hoe is deze opgebouwd, hoe zit deze in elkaar en welke denkontwikkeling is hier dienstig bij?

Karel Post Uiterweer verwijst naar de Egyptisch-Mesopotamische cultuur die dezelfde sterke ontvankelijkheid voor indrukken van buitenaf had, gewaarwordingen stormden door de ziel, wekten herinneringen aan goddelijke wijsheid. Cf. de vraag: 'hoe ga ik om met de gewaarwording?' Ingewijde leiders gaven absolute leiding, reikten een ordening aan in de ziel door middel van wijsheid ontleend aan de geesteswereld (bv. omtrent de stof en z'n kwaliteiten: zwarte aarde, levensetherkrachten; oer- alchemisme), via rituelen en beelden. Ze zagen de gewaarwording als het in verbinding staan met de goddelijke scheppingskrachten. Maar deze toegang is voor de 9deklassers niet meer aanwezig.

Ook bij de 9deklassers is er een grote ontvankelijkheid. Laat het denken aansluiten op de uiterlijke verschijnselen, aan de hand van waarneming en aangebrachte ordening en structuur; gebruik het om die heftige gewaarwordingen te ordenen en enig zelfvertrouwen in het eigen kunnen weer op te bouwen: hoe orden ik, krijg ik via de buitenwereld terug greep op mezelf? Het is belangrijk om als leerkracht heel helder te zijn, niet te twijfelen. Karel Post Uiterweer verwijst naar Steiner die in *Mein Lebensgang* vertelt dat de ideale leraar voor hem iemand was die alles glashelder opbouwde, vanuit de elementen. Dat is weldadig voor het denken.

De fenomenologische kant van de natuurwetenschappen, bij uitstek een instap voor het waarnemen

van de buitenwereld, de grammatica en de praktische vakken, waarbij stapsgewijs wordt geleerd hoe een gebruiksvoorwerp te maken, dienen zich hierbij in het leerplan aan.

Een vak dat zich hier tussenin bevindt en in de 9de klas heel cruciaal is, is wiskunde met zijn variaties, combinaties en permutaties. Dit oefent het beweeglijke denken; het denken in zijn eindeloze gevarieerdheid. Zo ook de euritmie.

De 9deklassers hebben veel vragen over de wereld. Karel Post Uiterweer verwijst naar de zwarte humor die ze vaak hebben: deze verbergt de vragen en de ontzetting die gebeurtenissen en onbegrijpelijke kwesties in samenleving en politiek bij hen oproepen, bv. de terreur in de V.S. en Afghanistan (relatie met latente vragen, emotionaliteit, eigen idealen). Met die vragen moet je iets doen: ze kennen de feiten wel, maar ze kunnen geen antwoord op hun vragen vinden.

Wat is dan wel denkbaar? We kunnen de raadsels van het leven proberen te benaderen. Verwijzend naar een figuur zoals Voltaire, die meesterlijk kon schermen (zowel letterlijk als met woorden), stelt Karel Post Uiterweer dat men hen de opdracht kan geven om met een aantal opgegeven woorden een aantal verschillende beweringen te vormen. Ook kan men hen de vraag stellen hoe de idealen 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' er voor hen uitzien. Het denken wordt nu in dienst gesteld van productieve fantasie, opgetild naar het geestelijk vlak (een vastlegend oordeel hier vermijden!).

Wat in de Egyptisch-Mesopotamische tijd, de periode van de gewaarwordingsziel, nog imaginatief nalichtte uit de geestelijke wereld, komen ze nu heel even, zij het dof, op het spoor als vraag.

Dus: denken in combinaties, die direct aansluiten bij vragen over constructie en structuur, wendbaarheid en durven denken in ideële zin. Negende klassers willen handvaten voor het denken. Ze willen ook nadenken over doel en middelen (oordeelsvorming even terughouden, dat doen ze zelf wel; ze op weg helpen).

Tiende klas

"Gij zult u geen gesneden beeld maken van wat boven in de hemel is, noch van wat beneden op aarde is, noch van wat in de wateren onder de aarde is."

Karel Post Uiterweer verwijst naar de Tien geboden, die een fenomenale stap in de ontwikkeling van de mensheid betekenen. Het Joodse volk, dat een deel van de Egyptische cultuur meenam, zette een enorme stap, namelijk het uiterlijke beeld van God werd losgelaten. Door het onderscheiden van innerlijke voorstelling en uiterlijke wereld werd de weg naar binnen op dramatische wijze ingezet; het goddelijke wordt innerlijk voorgesteld. In de waarneming van de wereld is Gods werkzaamheid en wijsheid te kennen als samenhangend geheel van maat en getal. Via het abstracte denken kan een gelovig mens de goddelijke ordening ook in zichzelf ontdekken. Vergelijk met de Kabbalah: er is een ordening in de wereld die denkend kenbaar is via de abstractie (symbolen en getallen).

Vijfhonderd jaar later ontdekten de Griekse natuurfilosofen de werking van de elementen in de natuur als samenspel van strijd en liefde. Een grote stap weg van de directe goddelijke ingreep, al bleef men de gedachte ervaren als van buiten komend. De ontwikkeling van de verstands-/gemoedsziel was hun opgave. Ook het Griekse denken ging de weg naar binnen (Socrates, Plato), ontwaarde in zichzelf de kracht van het geweten; zelfbewustzijn: "Ken uzelve!" Het fysiek gebonden denken, los van het geïnspireerde denken: de dood staat nu midden in het leven (Persefone door Pluto geroofd). De dialectiek ontwikkelde zich als denkende beweging van vraag en antwoord en van binnen naar buiten.

Ook bij de 10deklassers komt het fysiek gebonden denken (cf. de hersenfysica) los te staan van het geïnspireerde denken (de goddelijk-geestelijke wereld); de scheiding tussen voorstellingswereld en waarneming wordt groter. De dood staat midden in het leven, de jonge mens sterft weg uit de geestelijke wereld. De 10deklassers gaan aarzelend de weg naar binnen toe, worden eenzaam (alleen het 'geklets' gaat eindeloos door, is vertrouwd – etherverbinding). Ze zien tegelijkertijd dat ze allemaal verschillend worden: 'Mijn oude vriend is niet meer zoals voorheen'.

Na dit dode punt is er een denkende weg van abstractie; het abstractievermogen maakt deze afstand tot de fenomenen ook denkend hanteerbaar. De jongeren beleven vreugde aan de nieuwe greep. Er komt een bewuste openstelling voor het waarnemen van levende processen. Ze willen weten wat de verbinding is van de uiterlijke verschijnselen met de innerlijke wereld (het eigen innerlijk). Ze gaan het gesprek tussen binnen en buiten aan, vaak nog ongemerkt

Als je de parallel met de Griekse cultuur serieus neemt, is het belangrijk om de gesprekscultuur in de 10de klas goed te verzorgen. Karel Post Uiterweer verwijst naar Plato's dialogen (zijnd t.o.v. niet-zijnd; tegengestelden streven naar elkaar) en het 'Socratisch gesprek'; een dialectisch gesprek voeren,

is hun manier om het denken te oefenen. Laat hen via de dialectiek zoeken naar: 'Wat zijn jouw motieven nu eigenlijk, waar draait het om?' (bv. het zoeken naar schoonheid) Via de dialectische aanpak denkend begrippen verhelderen en beweeglijk houden, sluit aan op de innerlijke ontwikkeling. Zo krijgen de jongeren antwoorden op vragen naar de dynamische relatie met de buitenwereld en de rol van de eigen ziel hierin. Het is belangrijk om steeds naar binnen en naar buiten te gaan in een gesprek.

Karel Post Uiterweer verwijst hierbij ook naar het boekje *Praktische ontwikkeling van het denken* van Steiner: hij beschrijft het met overgave waarnemen van het wolkenbeeld, dag na dag, meebewegend vanbinnen. Gedachten over de samenhang van de beeldenreeks kunnen dan oplichten in de mens. Ritme en vorm verschijnen als ordenende principes (cf. aardrijkskunde: alles wat met water te maken heeft, heeft met ritme en vorm te maken), je komt tot wetmatigheden (waarneming —> voorstelling —> abstractie) en een verbinding tussen binnen- en buitenwereld. Zo drukken wereldgedachten, werkend in de natuur, zich uit in de ziel als er sprake is van overgave en liefde (je spreekt *eerbiedskrachten* aan voor de geschapen wereld, schoonheid). Het denken krijgt in dit proces van waarnemen en voorstellen soepelheid.

De euritmie is een sleutelvak in de bovenbouw. De jongeren moeten leren omgaan met stralende, strakke lijnen en stromende, verbindende lijnen. Astrale vermogens en etherkrachten worden oefenend verbonden. Dit heeft te maken met de stromende denkbeweging. De vraag naar de betekenis nadert het gevoel dat de Grieken nog hadden voor de werking van de etherkrachten in de verschijnselen van de bewegingspatronen (dood is leven, leven is dood; beweging is eeuwig —> verandering).

Dus: de 10deklasser moet inductief en deductief leren denken aan de hand van processen:

- inductief wordt het proces in zich tot denkbeeld;
- deductief kan de hypothese denkend getoetst worden.

Elfde klas

De jongeren worden steeds persoonlijker; ze zijn geen groepswezens meer. Ze zijn bezig met hun persoonlijke stijl en ze worden geïntrigeerd door de persoonlijke stijl van de anderen. De beweging naar binnen toe wordt nu ook bespreekbaar. Ze zijn geïnteresseerd in psychologie, psychische fenomenen. Wat hen daarin interesseert is: de kwaliteit, de hoedanigheid van de stemmingen die zij door de uitingen van iemand ervaren.

Karel Post Uiterweer verwijst naar het Romeinse Rijk en de Middeleeuwen. In de Romeinse cultuur ontwikkelt *de persona* zich, de individuele persoon. De verbinding met het aardse (de horizontale wereld) wordt nog sterker en die met het geestelijke heel dun. De persona kleurt de zielehouding; het denken en de levenshouding zijn praktisch, nuchter en concreet (cf. het uitroeien van esoterische culturen, met o.a. het vernietigen van Egyptische beelden).

Het Romeinse Recht regelt de samenwerking tussen die persoonlijkheden. Na het Mysterie van Golgotha ontwikkelt zich in de Middeleeuwen de weg naar binnen, van inkeer (cf. Parcival), van de vroomheid des harten in navolging van Christus. Aardse macht en rijkdom zijn niet van belang. Deze mens leefde heel sterk vanuit de gemoedskrachten; vanuit het hart was er een directe verbinding met de kwaliteiten.

Denkend kunnen de 11deklassers zich goed losmaken van de waargenomen realiteit. Anderzijds kunnen zij zich openen voor de kwaliteit van de fenomenen; de dingen gaan 'tot hen spreken'. Laat hen oefenen in denken in modellen (afgeronde helderheid van begrippen, cf. de fysica). Dit is zeer bevredigend voor de abstractie en het ordenen en geeft stevigheid en houvast in het denken. Maar een model doordenken tot het uiterste, heeft consequenties; dan bekruipt ze toch het gevoel dat het niet meer klopt. Dat vast omschreven model moet dan opnieuw bezien worden via het denken. Karel Post Uiterweer verwijst hierbij naar Steiner die zei dat begrippen zeer handig zijn, maar vaak ook verstarrend. Het is belangrijk ze in beweging te zetten, zodat het denken beweeglijk kan blijven.

Via de ander kunnen de 11deklassers zich enorm bezighouden met kwaliteiten (cf. het Parcivalverhaal en zijn symbolen). Laat hen oefenen in het waarnemen van kwaliteiten en deze leren verwoorden in begrippen of beelden. Zoeken naar de kwaliteit van een verhaal is zeer moeilijk en vergt een heel andere begrippentaal dan het atoommodel!

Beide benaderingen vullen elkaar aan; steeds gaat het om de relatie subjectief-objectief, micro-macrokosmos, binnen en buiten.

Karel Post Uiterweer verwijst naar een voordracht van Steiner uit 1910: in het etherlichaam van de mens is er een voortdurende strijd tussen de krachten die de mens willen vastzetten (ahrimanische wezens, die gevoed worden door vaste, onwrikbare begrippen – vergelijk met onze tijd) en deze die de levenskrachten beweeglijk willen houden.

Dus: de jongeren:

- zelfstandig laten denken aan de hand van modellen en schema's; het doortrekken van denklijnen
- kwaliteiten in beweeglijke begrippen leren vatten.

Zie hiervoor ook het schema van de eerste voordracht, onder grondgebaar 'klinkend': 'de klankether, dynamische ordening overeenkomstig de kwaliteiten klinkend in de wereld en in mijzelf'; de muziek als dieptestructuur van het hele universum; de *harmonie der sferen*. De 11deklassers nemen zo een klinkend gebaar of klank waar; deze gaan door hun ziel en dan brengen ze de klank weer naar buiten, nu ook afgestemd op het eigen innerlijk.

Twaalfde klas

De jongeren moeten nu hun eigen individuele weg gaan. Doelen en middelen (eigen vermogens) worden op elkaar afgestemd. De toekomstkant van het oordelen wordt in overeenstemming gebracht met de feiten en de gedachten (cf. het lemniscatische model van de dynamische oordeelsvorming). Vergelijk met het einde van de Middeleeuwen: hier treden de eerste figuren op (bijvoorbeeld Giordano Bruno en Leonardo Da Vinci) die de bewustzijnsziel hebben ontwikkeld. Zij zijn de voorbodes van wat in onze tijd zou kunnen gebeuren (cf. de vraag: 'kun je bewustzijnsziel ontwikkelen of niet?'). Bewust denkend waren ze op zoek naar waarheid, in het besef van de relatie van de eigen ziel met de wereld (het bekende overdenken gaf geen aanknopingspunt).

De 12deklassers zouden nu denkend moeten kunnen oogsten. Ze ervaren dat het denken autonoom is, dat het zich volkomen los, individueel kan ontwikkelen (cf. Steiners *Filosofie van de vrijheid*). Idealiter zouden ze heel diverse denkbewegingen naast elkaar moeten kunnen beoefenen en eventueel vergelijken en het proces van oordeelsvorming bewust kunnen doorlopen; zelf neem je de beslissende stap, werp je je eigen licht erop – *lichtend* kan een denkgebaar zijn. Zo is de periode 'Licht' in de natuurkunde een essentiële periode voor de 12deklassers. Licht heeft een onzichtbare en geestelijke realiteit en verstrooit zich door de ontmoeting met de materie. Het gaat talloze richtingen; verstrooit zich (op aarde) met een enorme snelheid op zijn reis van oorsprong (bron) naar doel (oneindigheidsprobleem); het schijnt door ons heen (mens als subject en object).

Vergelijk met het denken dat steeds anders kan worden; de helderheid is afhankelijk van de lichtkracht (concentratie, intensiteit), object en eigen schaduw (incl. eigen plek). Je kunt de jongeren zelf laten ervaren hoe het geestelijk licht door hen heen stroomt, hoe ze ook zelf in dit licht staan, dit kleuren en zelf schaduw zijn. Zo ook leren ze tot het inzicht komen dat hun eigen denkbeelden en oordeel een eigen 'kleuring' hebben, afhankelijk van hun positie en hun relatie met het object en van hun eigen denkstijl. Ze leren opmerken dat klasgenoten iets anders hebben 'gezien' en hun eigen beeld aanvullen. Cf. 'de waarheid heeft diverse kanten en is niet eenduidig absoluut maar benaderbaar' en 'in onze tijd gaat elk fenomeen zijn eigen essentie uitspreken'. Met het licht wordt de vraag van de grens materie-geest aangeraakt, los van categorieën als materie, ruimte en tijd. De vergelijking met het wezen van het denken als geestelijke realiteit, onafhankelijk van de buitenwereld en 'lichaamsvrij', dringt zich op.

Dus: de 12deklassers moeten hun eigen standpunt bezien en leren relativeren vanuit eerbied voor het fenomeen, dat zich dan uitsprekt en met behulp van een beweeglijk denken en abstractievermogen; d.w.z. geen grenzeloze overgave aan het object. Hierdoor komt er begrip voor het wezen van de ander of het andere.

Zo levert de ontwikkeling van het levend denken 'begrip' op; dit is een onmisbare voorwaarde tot de vorming van een weloverwogen, doordacht en vrij oordeel. Dit leidt dan weer tot een eigen standpunt, een besluit en de verantwoordelijkheid die daarmee verbonden is (scheppend handelen). Dan komt de grote stap in de richting van de ontwikkeling van de bewustzijnsziel; ook de jaren na de schooltijd zijn van belang voor het doorzetten van deze ontwikkeling.

De vakken op school hebben elk hun eigen aandeel in de ontwikkeling van het denken:

- natuurwetenschappelijke vakken:	waarnemen —> denken
- praktische vakken:	wil in denken
- kunstzinnige vakken:	gevoel in denken
- beschouwelijke vakken:	(na)denken over denken.

In de bovenbouw maakt elke klas in het denken de horizontale beweging (naar buiten) en de verticale (naar binnen; zoektocht naar eigen idealen).

De ontwikkeling van het levend denken is cruciaal in onze tijd; het is een mensheidsaangelegenheid, in relatie met de tijdsgeest. Door er zorg voor te dragen, kun je de toegang tot de wereld van de levenskrachten openhouden. Vele jongeren hebben in onze tijd 'geestelijke belevenissen'; de weg naar de wereld van de levenskrachten staat open. We zijn zelf de dragers van ons denken: afgesloten, ééndimensionale begrippen en definities sluiten deze weg af en geven de illusie van schijnhelderheid (vraag naar motief verdwijnt). Door de denkwereld, de begrippenwereld open te houden, houd je de toegang tot de wereld van de levenskrachten open. Dit is een lastige opgave, een lang, kronkelig pad, vol obstakels en verrassingen; voor ons het pad van innerlijke scholing.

Met deze woorden verwijst Karel Post Uiterweer naar de slotbeschouwing van zijn vorige voordracht en de inleiding van deze voordracht door Kamiel Van Herp.

Tot slot verwijst hij naar de bestaande parallel van de ontwikkeling van de zielelagen door de na-Atlantische culturen heen met de ontwikkeling van de bovenbouwleerling, die het astrale leert hanteren en zijn zielekrachten leert ontplooiën. Die bewustzijnsontwikkeling loopt van de scheppende kracht van de geest naar het zuiver spiegelende van het intellectuele. En toch staan we voor de opgave om de remniscentie aan de geest levend te houden, juist in de verzorging en stapsgewijze ontwikkeling van het denken.

Bespreking (namiddag)

Tijdens de bespreking met de bovenbouwleraren na de pauze, stelde Karel Post Uiterweer voor om nog eens kort door de gebaren van het denken heen te lopen:

8ste klas:

- bereidt voor ook in het denken, wat zich later zelfstandig zou moeten kunnen voortzetten, aan de hand van de leerkracht
- causale denken

9de klas:

- structurerend gebaar
- het denken speelt zich sterk af in het horizontale: de fysiek waarneembare realiteit, het contact met de anderen; structurerend en beweeglijk denken
- de jongeren zijn vaak alles kwijt: leerstof, handschrift; wat in het vorige leerjaar nog kon, valt nu vaak helemaal weg (door hun innerlijke situatie, luiheid) —> terugkrijgen via humor en herhaling (heel sterk nodig in 9)

10de klas:

- stromend gebaar
- de jongeren proberen zich opnieuw met de stromende processen (cf. de levenskrachten) te verbinden in denken, voelen en willen; stromend gebaar, d.w.z. processueel denken
- i.v.m. het denken: dynamische categorieën om zich van te bedienen (vb. begrippentaal en het 'stromende karakter' van het vak geschiedenis)

11de klas:

- klinkend gebaar
- de klank is een fenomeen dat door alles heen werkzaam is; in de klank is het essentieel dat je zelf medium bent: klinkend gebaar: luister naar wat je hoort (indruk) en geef terug + ordenen in kwaliteiten (vb. fuga = schematische denkconstructie) (cf. waar is de muzikaliteit van het vak scheikunde?)
- modelmatig denken en kwaliteiten leren verwoorden

12de klas:

- lichtend gebaar:
- meer nadruk op het abstracte, het geestelijke aspect
- fenomeen van het licht is symptomatisch
- alle wijzen van denken naast elkaar, individueel te belichten/doorlichten

verslag: Brigitte Devriendt

Schema van de menskundige ontwikkelingsweg in de bovenbouw, gepresenteerd door Karel Post-Uiterweer op 27 okt. 2000

klas	menskundige ontwikkeling	te wekken morele impuls + grondhouding	grondgebaar	basisvraag	te ontwikkelen aspect van oordeelsvermogen en van denken	hoe te oefenen	doel	deel van de werkelijkheid	motio	taak van de leerkracht
7de en 8ste klas	geboorte aetraallichaam	rechtvaardigheids- zin vanuit engagement			CAUSAAL DENKEN: alle aspecten van oordelen, voorwaarden tot denken oefenen a.d.h.v. het causale	ordenen van causale reeksen, herinneren van feiten, flexibiliteit, fantasie		totaal		
	MAAN									
9de klas	Ik in fysiek lichaam	waarheids- en feitenzin vanuit verbazing	structurend: vormen en structuren	hoe steekt het in elkaar? hoe werkt het?	COMBINEREND DENKEN: praktische oordeelkracht	waarnemen, ordenen, afgren- zen, herinneren (veel feiten reproducen), opbouw ook	exact ruimtelijk beeld van zintuiglijke wereld verwerven	minerale, geworden wereld buiten (vormen)	na-denken a.d.h.v. wat de leerkracht heeft voorgedaacht	laat bij alles zien en ervaren dat het toepasbaar is en/of dat het werkt
	MERCURIUS									
10de klas	Ik in ethetlichaam	zin voor aanschouwelijke schoonheid vanuit eerbied	stromend: meebewegen van binnen met procesen en bewegingen	hoe verlopen procesen en hoe sta ik er in, hoe verhoud ik me er toe?	PROCESDENKEN: theoretische oordeelkracht	abstraheren, op- bouwen van waarnemingsprocessen, vergelijken van waarnemingen, volgen van pro- cessen, meebe- wegen, innerlijk nabootsen	levend beeld in de tijd leren vormen	wereld van de processen (m.n. plantwereld)	zelf tot denken aanzetten a.d.h.v. theorie	toevoeren naar de abstractie, een dood punt, waar je ze doothen duwt door te denken
	VENUS									
11de klas	Ik in aetraallichaam	zin voor muzikale schoonheid vanuit eenheidsgedoeve met wijze harmonie	klinkend: inadanting van wereld en uitademingen van ziel	hoe weerklinkt de wereld in mij en hoe kan ik deze weerklink uiten?	INWOELEND DENKEN: bezielde oordeelkracht	inleven in stem- ming, ziele- houding afwegen, eigen reactie op stemming terug- geven, karakteri- seren	zich een sprekend en klinkend beeld in de ziel vormen	wereld van ziel met kleuren/ stemmingen (dierenwereld)	tot doortefde karakteristiek brengen	laat ze de resonantie van binnen en buiten ervaren en aasis- teer ze in het kwalitatief toe- paaselijk weer- geven ervan
	ZON									
12de klas	Ik nadert Ik	zin voor goed en kwaad in luciditeit vanuit morele overgave	(op)lichtend: in contact treden met ik- gebaar en lot van ander en wereld	hoe schijnt de wereld door mij heen en welk licht werp ik op de wereld?	DOOR-IKT DENKEN: geïndividualiseerde oordeelkracht	overzicht en gro- te lijn verwerven, inzicht, zoeken naar signatuur van Ik, proeve van moraliteit nemen en hoe op grond hiervan handelen	zich inzicht en overzicht kunnen verwerven vanuit het besef van eigen plek/ standpunt	menselijk, geesteswereld	zelfstandig de weg naar eigen inzicht in laten gaan	
	MARS									